

NATIONELLA SPÄNNINGAR I JUGOSLAVIEN

KJELL MAGNUSSON

Uppsala 1983

Innehåll

NATIONELLA SPÄNNINGAR I JUGOSLAVIEN	
1. INLEDNING.....	1
2. FORTSATT ORO I KOSOVO.....	2
3. OENIGHET OM EKONOMI OCH POLITIK.....	13
4. KULTURKONFLIKTER	15
5. RELIGIÖSA SPÄNNINGAR.....	17
6. AVSLUTNING.....	20
KÄLLOR OCH LITTERATUR	22

Ursprunglig publikation:

Nationella spänningar i Jugoslavien

ÖU-Rapporter 2/83

Öststatskunskap/Öststatsforskning

Uppsala universitet

Förord

Denna uppsats förbereddes ursprungligen som föredrag till konferensen "Jugoslavien efter Tito", anordnad av Selskabet for østeuropastudier i Århus oktober 1982. Föreliggande text är en något reviderad version av den som diskuterades vid Avdelningen för öststatsforskning i november samma år och behandlar utvecklingen i Jugoslavien fram till och med oktober 1982.

Texten har ej ändrats.

Uppsala december 2016

KM

1. INLEDNING

Lösandet av nationalitetsfrågan var kanske det som främst gav det jugoslaviska kommunistpartiet dess legitimitet efter kriget, och som tillsammans med frigörelsen från Sovjet bidrog till Jugoslaviens märkliga popularitet i de västeuropeiska länderna. Man menade allmänt att endast kommunistpartiet och det socialistiska systemet kunde garantera ett oavhängigt Jugoslavien som inte sönderslets av nationella motsättningar.

Som Paul Shoup visade i sin 1968 utkomna bok "Communism and the Yugoslav National Question", var det emellertid inte fråga om en slutgiltig lösning, och man kunde tvärtom hävda att det jugoslaviska samhällssystemet på flera sätt hade bidragit till nationalitetsfrågans upplammande och förvärrande.

Under slutet av sextiotalet, samtidigt som Jugoslavien decentraliserade det ekonomiska systemet och genomgick en liberaliseringsperiod politiskt och kulturellt, tilltog de nationella motsättningarna i takt med ökande sociala skillnader och ett växande avstånd i levnadsstandard mellan republiker och regioner.¹

1971 ställdes problemen på sin spets under det som, beroende på utgångspunkt, har kallats "den kroatiska våren" eller den "nationalistiska euforin". Tito och kretsen kring honom ingrep resolut och efter utrensningar i nästan alla delar av Jugoslavien (ett undantag var Kosovo), koncentrerades makten åter till partiets högsta ledning och genom en skärpning av kontrollen över massmedia kom nationalitetsproblemen, liksom andra brännbara frågor att förvisas från den offentliga diskussionen.² Det kunde förefalla som om det åter rådde enighet i Jugoslavien, och det smidiga maktskiftet efter president Titos död 1980 tycktes komma alla dystra profetior på skam.³ Så utbröt förra året de allvarliga oroligheterna i provinsen Kosovo vilka blottade de djupa spänningar som hela tiden funnits under ytan. Sedan dess har situationen knappast förbättrats. Till mycket stora kostnader⁴ håller man i Kosovo trupper och specialstyrkor i ständigt beredskap, men lyckas ändå inte mer än nödortfött upprätthålla lugn och ordning. Man kan säga att Jugoslavien nu är tillbaka i den situation som rådde kring 1970, med den skillnaden att problemen idag är så mycket större.

1 Jfr Bilandžić (1978)

2 Om krisens utveckling jfr Rusinov (1977).

3 jfr bedömningen hos Zaninovich (1981).

⁴ Enligt Stane Dolanc (Politika 30.9.1982) kostar säkerhetsinsatsen i Kosovo 300 000 000 dinarer om dagen. (Det är oklart om det rör sig om "gamla" eller "nya" dinarer. I det förra fallet skulle summan uppgå till ca 3,5 miljarder kronor, i det senare 350 000 kr).

2. FORTSATT ORO I KOSOVO.

För dem som följde utvecklingen i Kosovo var situationen för ett år sedan på flera sätt oklar, och det fanns många frågor som krävde ett svar.⁵ Det gällde för det första själva händelseförloppet: vad hade egentligen inträffat våren 1981. Framförallt ville man ha svar på frågan i vilken utsträckning demonstrationerna hade varit förberedda, i vilken mån de var resultatet av organiserad verksamhet från olika illegala grupper. I den jugoslaviska pressen talades ofta om samarbete mellan utländska säkerhetstjänster och emigrantkretsar i Västeuropa, men det fanns mycket få "hårda fakta" som kunde stödja sådana resonemang.

Andra oklarheter gällde den framtida utvecklingen: Skulle man lyckas skapa lugn och ordning i området, skulle man få befolkningen och det albanskdominerade kommunistpartiet med sig? Dvs., hur utbredda var egentligen de antijugoslaviska stämningarna? Det fanns flera tecken som tydde på att man t.ex. hade mycket svårt att komma till rätta med situationen på universitetet i Priština, och av allt att döma fanns på många håll i samhället ett utbrett motstånd, eller i varje fall en ovilja att fördöma demonstranterna och kravet på en egen republik. Det föreföll också tveksamt i vilken utsträckning man på central nivå hade kontroll över polis och domstolsväsen i Kosovo.

En annan mycket viktig fråga gällde utflyttningen av serber och montenegriner från området och tendensen bland partifunktionärer i Kosovo att tona ned problemet så mycket som möjligt. Man kunde också fråga sig vilken roll religionen spelade som orosskapande faktor, och överhuvudtaget hur läget var på landsbygden.

Inte minst viktigt var dock till sist hur serberna skulle reagera, hur länge de skulle ha tålamod med en situation som i deras ögon tycktes ha sparat ur och där de politiska ledarna inte längre föreföll ha kontroll över utvecklingen.

Jag skall i fortsättningen skissera vad som hänt sedan 1981 och försöka ge svar på vissa av de frågor man kan ställa.⁶

⁵ Beträffande händelseutvecklingen 1981, se Magnusson (1981)

⁶ I Magnusson (1981) diskuteras de källproblem som uppstår vid beskrivningen av läget i Kosovo, och som har att göra med bristen på oberoende informationer, på att vissa källor är svåråtkomliga eller hemliga osv. Dessa förhållanden kvarstår i princip.

Samtidigt måste man konstatera att den jugoslaviska pressen i sin diskussion av olika samhällsproblem nu är avsevärt öppnare än under 1981. Detta gör att det finns mer information än tidigare och att det ofta finns relativt utförliga skildringar också av enstaka händelser.

Dessutom för i dagens Jugoslavien en stundtals mycket hård debatt, både mellan tidningarna inbördes, bland politikerna, liksom mellan politiker och press. Detta betyder givetvis att man i olika delar av Jugoslavien eller inom olika grupper kan ha skilda intressen

Om vi först går till problemet med demonstrationernas or saker och förlopp, vet vi idag inte mycket mer än vi gjorde för ett år sedan. Efter Politikas vitbok ⁷ har inga ytterligare officiella rapporter offentliggjorts. Det finns emellertid en ögonvittnesskildring från en italiensk student bosatt i Priština⁸, där det hävdas att de omfattande demonstrationerna i april i själva verket var en följd av myndigheternas hårdhänta ingripande mot oroligheterna under mitten och slutet av mars. Det skulle alltså ha rört sig om mer spontana missnöjesyttringar som genom utvecklingens egen logik ändrade karaktär och fick sin stora omfattning på grund av befolkningstäthet, släktlojalitet och överhuvudtaget den grundläggande socioekonomiska situationen och den spända atmosfär som länge rått i området. Detta är för övrigt⁶ vad man kunde anta efter att ha gått igenom den jugoslaviska pressen våren 1981.

Under den tid som gått har jugoslaviska stats och partifunktionärer vid flera tillfällen berört de hemliga organisationer som sägs ha legat bakom händelserna.⁹ I en intervju nyligen med Stana Dolanc (numera inrikesminister) talas om 55 sådana illegala grupper, tillhörande fyra organisationer (med sammanlagt ca 700 medlemmar), vilka i en del fall också har haft inbördes relationer.¹⁰ Det är emellertid symptomatiskt att man inte fått reda på detaljer och det är ofta oklart vilken roll dessa grupper egentligen haft för demonstrationerna som sådana. Liksom i tidningsrapporterna för ett år sedan tycks många av dem i huvudsak ha varit av typen studiegrupper och inte i någon konkret organisatorisk mening ha förberett eller lett orolighet-

beträffande informationsflödet. Att man t.ex. i Beograd vill framhäva sådant som man i Kosovo vill tona ned, och vice versa, behöver emellertid inte innebära att fakta som sådana är felaktiga. Den oenighet som framkommit har påfallande ofta rört tolkningen av det politiska läget och vilka slutsatser som bör dras, snarare än huruvida det ena eller andra har inträffat.

Min bedömning är därför att den bild jugoslavisk press ger av situationen i Kosovo under 1982 i sina huvuddrag är riktig. Det stora källproblemet rör fortfarande vad som egentligen hände när oroligheterna kulminerade i april 1981.

⁷ *Sta se događalo na Kosovu*, Beograd 1981

⁸ jfr Logoreci 1982

⁹ jfr uttalanden av Mehmet Malići, inrikesminister i Kosovo (Politika 3.2.1982), Nebi Gaši, partiordförande i Priština (Politika 23.4.1982), Franjo Herljević, jugoslavisk inrikesminister (Politika 12.5.1982), Sinan Hasani, partiordförande i Kosovo (Politika 11.6. och 17.6.1982 samt NIN 27.6.1982), Svetislav Dolašević, medlem av partipresidiet i Kosovo (Politika 29.7.1982), Stane Dolanc, Jugoslaviens nye inrikesminister (Politika 30.9.1982).

¹⁰ Politika 30.9.1982. De organisationer som nämns i olika sammanhang är: "Rörelsen för Kosovos befrielse", "Gruppen marxist-leninister i Kosovo", "Albanernas i Jugoslavien marxist-leninistiska parti". Dessutom finns en i utlandet verksam organisation, "Röd front". Under senare tid har också talats om gruppen "Kosovos röst", som eventuellt skulle vara ett samgående mellan olika grupper.

erna.¹¹ Man medger också från myndigheternas sida att det i "vissa fall" rörde sig om "svaga" grupper och det sågs att de i många fall "vände sig till vänner och släktingar" med sin propaganda eller "till en början uttalade sina fientliga slagord i kretsen av likasinnade".¹² Myndigheterna har i och för sig beslagtagit sådant som skrivmaskiner, en och annan stencilapparat, peruker, megafoner och, i en del fall, vapen.¹³ Det sistnämnda behöver dock i Kosovo inte betyda mycket eftersom det är mycket vanligt att vuxna män bär vapen.

I slutet av sommaren hölls ett antal rättegångar, de första större sedan september förra året, sammanlagt dömdes 62 personer till fängelsestraff på mellan ett och femton år.¹⁴ Allt som allt har f.n. 300400 personer dömts medan ytterligare ett drygt tusental fall har handlagts av "förseelsesdomstolarna", dvs. man har fått straff på mindre än sex månader.¹⁵

Det karaktäristiska för årets rättegångar var annars den större publiciteten. Tidningarna redogjorde relativt utförligt för vad man uppfattade som de anklagades arroganta inställning. De allra flesta förnekade sin skuld, och hävdade att de inte arbetat utifrån nationalistiska utgångspunkter, utan var anhängare av en marxist-leninistisk ideologi. Han tog också tillbaka erkännanden som gjorts i häktet, och menade att man inte varit medlemmar i organisationer, utan endast då och då träffat släktingar och vänner.¹⁶

Påfallande många var etablerade intellektuella. Dvs. det rörde sig inte enbart om studerande, utan om yrkesverksamma personer ur medelklassen, som lärare, advokater, universitetsfolk, journalister, konstnärer, men också poliser och ämbetsmän. Som redan påpekats är det dock oklart i vilken utsträckning de har fällts för direkt deltagande i eller förberedande av demonstrationerna. Åtalspunkterna tycks i de flesta fall ha varit "fientligt samgående" (i organisationer) med "syfte att..." osv.

Man kan också konstatera att ledande politiker vid flera tillfällen sagt att man ännu inte kommit åt dem som egentligen legat bakom oroligheterna.¹⁷

¹¹ Politika 10.7., 11.7., 14.7., 16.7., 17.7., 20.7., 21.7., 22.7., 23.7., 24.7.1982, samt NIN 1.3.1982 och Danas 6.4., 13.4., 27.4.1982.

¹² Politika 3.2.1982.

¹³ Politika 10.7.1982.

¹⁴ Politika 10.7., 11.7., 14.7., 16.7., 17.7., 20.7., 21.7., 23.7., 24.7.1982.

¹⁵ Politika 30.9.1982.

¹⁶ Politika 10.7., 11.7., 16.7., 20.7., 21.7., 23.7.1982.

¹⁷ jfr uttalandet av Ali Šukrija (Ilustrovana politika 25.5.) samt intervjun med Sinan Hasani i NIN 27.6.1982. Detta kontrasterar mot Malićis (Kosovos inrikesminister) ord om att man nu hade fångat in dem som legat bakom oroligheterna. Politika 3.3.1982

Trots alla uttalanden om de insatser som gjorts av partiet medger politiker i Kosovo att situationen ännu är "komplicerad". Och oron har fortsatt. Under hela perioden sedan september 1981 har det förekommit incidenter av olika slag. Man har demonstrerat under hösten, vintern och våren, särskilt vid årsdagarna för tidigare demonstrationer, men också vid tillfällena som nationaldagen, Titos dödsdag, hans officiella födelsedag "Ungdomens dag", första maj eller inför den tolfte partikongressen. större demonstrationer har ägt rum i Priština, Suva reka och Uroševac.¹⁸

Av allt att döma förekommer så gott som dagligen det som går under samlingsbeteckningen fientlig eller kontrarevolutionär verksamhet. Man skriver paroller och delar ut flygblad. På offentliga platser, på tåg, i bussar och restauranger, förekommer nationalistiska utfall och slagsmål, och serber och montenegriner utsätts över hela området för provokationer och misshandel.¹⁹ Det inträffar också sabotage av större eller mindre omfattning: oförklarliga bränder och åverkan på samhällelig och privat egendom, liksom attentat (i form av stenkastning och utläggande av hinder men också skottlossning) mot tågtrafiken genom Kosovo.²⁰ Flera fall av mord och mordförsök där människor beskjutits på "öppen gata" har också ägt rum.²¹ Vissa händelser har särskilt upprört allmänheten och givit anledning till förnyade pressdiskussioner om läget i Kosovo. Hit hör morderna i byarna Samodreža och Međe.²²

Allt detta har framkallat mycket stor oro i Serbien. För ett år sedan kunde

¹⁸ För nyheter om demonstrationer se Politika 7.2.,12.3,19.3,11.3, 2.9,9.9,6.9,23.5,18.8.

Demonstrationer har behandlats också i andra sammanhang, i intervjuer eller tal vid konferenser o.s.v, jfr Politika 3.2,23.h,12.5,15.5,19.6,23.6,20.7,8.9,30.9.17.10.1982.

¹⁹ Enskilda fall av allvarigare misshandel har rapporterats i Politika: 18.1,13. 2, 19.2, 9.6,10.6, 28.7,11.8, 17.8,21.8,9.9.1982. I Ilustrovana politika 31.8.1982.Vid en rad partimöten, i intervjuer och tal diskuteras dessutom misshandel, påtryckningar liksom agitation eller sabotage som regelbundna företeelser: vid veteranförbundets konferens i Kosovo (Politika 27.1.1982), i ett tal av Kosovos inrikesminister Malići (Politika 3.2.),vid ett sammanträde med Kosovos stats och partipresidier (Politika 18.2.), vid en parlaments-session i Serbien (Politika 3.3.), vid den jugoslaviske presidenten Krajgers besök i Kosovo (Politika 10.3.), vid ett sammanträde med det serbiska partipresidiet (Politika 30.3.), i en intervju med inrikesministern Herljević (Politika 12.5.),i ett tal av Kosovos partiledare Hasani (Politika 11.6.), i en ledare i Politika (17.6), i ett tal av Prištinas partichef Nebi Gaši (Politika 23.6.) i ett tal av den serbiske presidenten Ljubičić(Politika 29.5.). En detaljerad genomgång sker i en rapport färdigställd av den federala regeringen, delvis publicerad i Politika (30.9 9.10).

²⁰ jfr Politika 11.6.1982. Det har också förekommit anfall mot biltrafikanter (Politika 9.6.1982) och enligt en regeringskommission har 40 poliser, liksom ett antal med lemmar i JNA(den jugoslaviska folkarmén)utsatts för överfall. (Politika 17.7.1982).

²¹ Politika 29.5, 9.6, 5.7.1982; Ilustrovana Politika 12.1,1.6, 5.10, 17.10.1982.

²² Politika 9.6.,10.6.,27.7.,29.7. 1982 samt Politika 6.7, 16.7.1982.

det se ut som om man lyckats neutralisera det serbiska missnöjet. I varje fall började den serbiska partiledningen och organisationer som Socialistiska Alliansen att tona ned sin kritik, men under senare tid har den återkommit med förnyad styrka.

Den lokala förvaltningen och organisationerna i Kosovo har uppenbarligen inte endast skyddat personer som på olika sätt trakasserat den icke albanska befolkningen. Det finns flera exempel på hur myndighetspersoner själva varit inblandade i oegentligheter. Domstolar och andra organ har tvingat folk att sälja sin egendom eller har helt enkelt exproprierat den. Man har inte brytt sig om att utreda fall av misshandel eller har i stället häktat och bestraffat dem som varit utsatta för misshandel.²³ Särskilt tycks polis på lokal nivå ha bidragit till den allmänna känsla av osäkerhet och rättslöshet som råder bland serberna och montenegrinerna. Han har provocerat och misshandlat folk utan synbar anledning, trakasserat dem för att de talat serbokroatiska och det finns flera fall där albanska poliser sägs ha våldtagit serbiska flickor.²⁴

Också från de albanska politikernas sida har man förhållat åtgärder och gjort motstånd mot försöken att "normalisera" situationen. I fråga efter fråga har man haft en annan mening än sina kolleger i Serbien och man har hela tiden kritiserat den serbiska pressen för illvilliga artiklar. Man har påtalat att det finns krafter utanför Kosovo som betraktar hela det albanska folket som skuldbelastat och har varnat för serbisk chauvinism.²⁵ I flera fall har också polisen ingripit mot jugoslaviska journalister som har velat undersöka "känsliga" frågor eller t.ex. ta bilder från demonstrationer.²⁶

Dessutom har Kosovopartiet gått mycket milt fram mot den tidigare

²³ Kritik mot sådana företeelser har vid olika tillfällen riktats av partiorgan i Kosovo. (Politika 6.2.20.3.25.3.12.6, 16.6, 17.6.). Samtidigt har både parti och myndigheter i Kosovo kritiserats från serbisk sida (parti och statspresidierna, parlamentet, socialistiska alliansen, veteranförbundet) för att inte göra något åt problemen. (Politika 18.2, 3.3, 13.3, 16.3, 30.3, 7.9, 16.9, 19.5, 8.6.). Särskilt skarp var kritiken under den nytilträdde serbiske presidentens, Nikola Ljubčić, resa i Kosovo (Politika 23.6. 26.6.1982). Kritiken skärptes mot slutet av sommaren (Politika 28.9,1.10), och en detaljerad genomgång av oegentligheter förekom i den redan nämnda regeringsrapporten (Politika 30.9 9.10).

²⁴ Politika 17.7.,16.8,21.8,25.8.1982. Ilustrovana politika 17.8, 31.8.1982. NIN 29.8., Politika 28.9, 30.9, 4.10.1982

²⁵ Detta framkom t.ex. vid Miloš Minićs besök i Priština (Politika 19.2.1982) vid sammanträden med Kosovos parlament (Politika 5.3.1982) och socialistiska allians (Politika 16.4.1982). Eller i polemiken mellan parlamentsledamoten Batrić Jovanović (Montenegro) och den federale informationsministern Ismail Bajra (Kosovo), Politika 24.3,29.3,NIN 7.3. Eller i irritationen över Politikas sätt att beskriva demonstrationerna i Uroševac (Politika 7.4., 10.4).

²⁶ Politika 7.4.1982. Danas 6.4.1982.

partiledningen. Man har t.ex. inte uteslutit den tidigare ordföranden Bakali ur partiet, något som i liknande situationer varit regel, och han liksom de flesta avsatta ledarna har nya välbetalda arbeten eller har pensionerats och utgör fortfarande en del av den albanska överklassen i Priština. Detta har i Serbien noterats med förbittring och total oförståelse.²⁷

Symptomatiska åsiktsskillnader har kommit till uttryck också i mer bagatellartade men symboliskt viktiga händelser. I ett fall hade en serbisk by i Kosovo "terroriserats" eller skrämts upp av skolklasser som varit ute på en av sina obligatoriska skjutövningar. De hade kört omkring i lastbilar, ropat slagord, hotat människor och vid ett tillfälle skymfat ett begravningsfölje. Om detta var byinvånarna ense, liksom de serbiska partimedlemmarna i området, medan skolledningen och vissa albanska politiker hävdade att det hela var lögn eller åtminstone överdrivet.²⁸

Ett annat fall rörde en albansk pojke som i skolan lade märke till att en kvinnlig kamrat bar pistol. Han anmälde detta till rektor och berättade om saken i en TV-intervju. Skolledningen hävdade att det rörde sig om en kniv (och förklarade att det var helt naturligt att flickan var beväpnad eftersom hon bodde i stadens periferi och måste kunna försvara sig om hon t.ex. kom hem sent en kväll). Pojken blev utfrysad av kamrater och lärare och man gjorde allt för att visa att han var en "dålig elev" o.s.v.²⁹

Den stora tvistefrågan har emellertid varit synen på utvandringen. Sedan det stod klart att myndigheterna i Kosovo inte kunde reda ut problemet själva (pga. motstånd från den lokala administrationen) tillsatte de jugoslaviska och serbiska regeringarna en kommitté som nyligen blev färdig med sin utredning (man har bl.a. intervjuat ett par tusen familjer som flyttat från området).³⁰ Enligt denna rapport skulle Kosovo under en lång följd av år, i praktiken sedan Ranković störtades 1966, ha varit skådeplatsen för nationalistisk oro. Vidare sägs att utflyttningen ökat i mycket snabb takt sedan oroligheterna förra året. Mellan 1961 och 1981 har ca 100 000 serber och montenegriner lämnat Kosovo³¹ och enligt vissa uppgifter skulle

²⁷ Beträffande Kosvoledarnas öde jfr Ilustrovana politika 15.6.1982. och Politika 10.9.1982. Sinan Hasani försökte förklara partiets ståndpunkt vid ett möte med arbetare i Belgrad (Politika 17.6.1982). Vissa har dock uteslutits ur partiet. Det gäller Mustafa Sefedini, f.d. inrikesminister, Ismail Bajra, hans ställföreträdare, Imer Jaka, f.d. utbildningsminister. Den tidigare vice premiärministern, Pajazit Nuši, har tilldelats sista varningen före uteslutning.(Politika 13.9.1982)

²⁸ Politika 2.6., 5.6.1982. NIN 13.9.1982. Ilustrovana Politika 8.6.1982.

²⁹ Ilustrovana politika 18.5., 25.5.1982.

³⁰ Politika 30.9. – 4.10. 1982

³¹ Politika 30.9.1982

Prištinas serbokroatisktalande befolkning under första halvåret 1982 ha minskat med 2000 personer, dvs. fem procent.³² Fortsätter detta, kommer det redan om tio år att finnas endast ett fåtal serber eller montenegriner kvar i området. Det är heller inte enbart välutbildade som ger sig iväg, utan hoten och påtryckningarna tycks vara större på landsbygden. I själva verket har man i många fall levt under mycket svåra förhållanden och förgäves sökt stöd hos myndigheter och partiorganisationer. Vad som händer är att albanska grannar låter boskapen beta på serbernas ägor, hugger ned skog, sätter eld på säden, förstör sådden, lägger beslag på eller misshandlar husdjur, river ned murar och förstör brunnar. Det förekommer också fall av misshandel och beskjutning, liksom våldtäkt eller våldtäktsförsök.³³

Det anmärkningsvärda är att detta äger rum i en patriarkalisk miljö där det annars finns klara regler för användande av våld. Blodshämnd förekommer fortfarande i Kosovo, men är knuten till bestämda situationer. Kanske skulle en förklaring vara att det rör sig om ett område som börjar moderniseras och där en i och för sig mycket klar etnisk gränslinje börjar ideologiseras, där en oresonlig nationalism av modern typ blandas med det traditionella samhällets uttrycksmedel. Man får heller inte glömma bort att mycket att detta kan betraktas som en reaktion på det förtryck albanerna i Kosovo utsattes för under Rankovićs tid.

Man bör dock skilja denna animositet från den ideologiska nationalism som kommit till uttryck i städerna och som på ytan ofta är klädd i en stalinistisk dräkt. Den får ses som ett svar på den kris som moderniseringsprocessen framkallat bland studerande och intellektuella sedan de stora förhoppningarna om en snabb utveckling har grusats.³⁴

I det sagda ligger att religionen inte torde ha spelat någon större roll som ideologisk utgångspunkt för demonstrationerna. Det finns dock även i Kosovo tendenser till en muslimsk väckelse och Islam är traditionellt stark i området. Ett stort antal barn följer benoljans religionsundervisning och det är ingen svårighet att bygga eller smycka moskéer med frivilliga medel. De religiösa ledarna tycks dock inte i någon nämnvärd utsträckning ha varit aktiva som agitatorer. Endast i enstaka fall talas om "präster" som deltagit i demonstrationer.³⁵ Detta innebär emellertid inte att religionen skulle sakna

³² NIN 18.7. 1982

³³ jfr Politika 30.9. 9.10 (regeringsrapporten).

³⁴ Jfr diskussionen i Magnusson (1981)

³⁵ Beträffande den religiösa situationen i Kosovo jfr Magnusson 1981 och 1982a. I Danas 6.9.1982 diskuteras den religiösa hierarkins inställning till oroligheterna. I våras kritiserade också den muslimske ledaren i Kosovo, liksom Reis-ul-ulema (Islams högste företrädare i Jugoslavien) den albanska nationalismen och förmanade de troende att ta avstånd från den.

betydelse i den nuvarande situationen. Den utgör i det traditionella samhället den grundläggande etniska skiljelinjen (det är först sedan Kosovo börjat moderniseras so» språket har övertagit denna roll) och spelar en framträdande symbolisk roll på landsbygden. Eftersom serberna är kristna har mycket av oförsonligheten drabbat just ortodoxa kyrkan. Gravar skändas, kloster och kyrkor utsätts för skadegörelse, det förekommer bränder (det mest spektakulära var den stora branden i patriarkatet i Peca, då oskattbara kulturminnesmärken höll på att gå förlorade). Präster och nunnor trakasseras och överfalls, den ortodoxe biskopen i området, Pavle av Prizren, har misshandlats.³⁶ Dessa företeelser blev först kända genom den samhällsägda pressens rapportering, men uppmärksammades senare också av den ortodoxa tidningen Pravoslavljje.³⁷ De har lett till protester av olika slag och till och med det vanligen regimvänliga ortodoxa prästförbundet har kraftigt kritiserat staten för att inte kunna försvara de kristna i Kosovo. Bitterheten är desto större som sedan tidigare av lojalitet sot staten undertryckt kritik.³⁸ Olika grupper av präster har skrivit öppna brev där man kritiserat myndigheterna för att inte vilja eller kunna försvara de kristna, deras egendom och kulturminnesmärken.³⁹ I vissa fall har sådana protester kritiserats av den officiella pressen, men detta har skett på ett snarast pliktskyldigt sätt.⁴⁰ I stället har man kunnat lägga märke till att ortodoxa kyrkans prestige har ökat. Vid en tid förra året då katolska kyrkan var utsatt för hårt tryck i Kroatien och detsamma gällde alla samfund i Bosnien, förekom demonstrativt positiva uttalanden i Serbien, artiklar om kyrkans ärorika historia och nuvarande position.⁴¹ Detta har fortsatt,⁴² och man lät t.ex. i NIN patriarken German ge en stor intervju, utan redaktionella kommentarer, där han till och med kunde lägga fram sin kritiska syn på den makedonska kyrkan och dess uppkomst.⁴³

Det som nu sker skulle möjligen kunna vara början till en allians mellan kyrka och stat i Serbien av det slag som sedan länge funnits i Makedonien. Det ironiska är givetvis att man då får den koppling mellan nation och religion som partiet på allt sätt velat undvika. Det är i det sammanhanget

(Politika 22.9.,29.9.1982).

³⁶ Pravoslavljje 15.1.1982

³⁷ jfr t.ex. NIN 19.3. och Pravoslavljje 15.1, 15.6, 1.7.1982

³⁸ Pravoslavljje 15.2.1982

³⁹ Pravoslavljje 15.5, 15.6.1982

⁴⁰ Politika 15.5., NIN 23.5.1982

⁴¹ Magnusson 1982

⁴² Politika 1.6.1982

⁴³ NIN 18.5.1982

karaktäristiskt att den nye presidenten i Serbien, generalen och tidigare försvarsministern Nikola Ljubičić vid sitt besök i Kosovo i juni i år tog sig tid att diskutera situationen med företrädare för kyrkan. I stort uppslagna artiklar kunde man se bilder där Ljubičić samtalade med nunnor och präster i patriarkatet i Peć och läsa om hur han riktade hård kritik mot Kosovoledarna. Detta alldeles innan den tolfte partikongressen skulle börja.⁴⁴

Kyrkan har emellertid utåt varit försiktig. Han har klagat hos myndigheterna men sällan gått ut till allmänheten med sin kritik.⁴⁵ Och det finns tecken som tyder på att också kyrkans ledning är utsatt för intern kritik. I sommarnummer av den tidskrift som utges av det serbiska klostret Hilandar på Athos kunde man läsa krav på att kyrkoledare borde dra sig tillbaka, gå i kloster, om de inte hade förmågan att mer aktivt skydda de troende i Kosovo.⁴⁶

Den serbiska reaktionen kommer alltså från en bred allmänhet och har stöd bland betydelsefulla kretsar i maktapparaten. I den situation som råder i Kosovo och Jugoslavien har det bland serberna uppkommit en känsla av att deras existens som nation är hotad. Han anser sig ha gjort alltför stora eftergifter gentemot den jugoslaviska federationen och åt iden om nationellt självbestämmande för landets olika folk och folkgrupper. Den hittills förda politiken har endast resulterat i splittring och nationella konflikter.

Kosovoledarna talar ofta om att situationen i provinsen har förbättrats och att partiet nu är mer aktivt. Samtidigt medger man att det fortfarande finns miljöer där man undviker att ta ställning eller rent av är på samma linje som de "kontrarevolutionära elementen".⁴⁷ Ett tecken på svårigheterna är att

⁴⁴ jfr Politika 26.6.1982, samt Ilustrovana politika 29.6.1982.

⁴⁵ Det meddelades i pressen att patriarken German besökt de jugoslaviska ledarna (Pravoslavlje 15.6.1981.), utan att några detaljer om diskussionerna kom fram. något utförligare var man när biskopen Pavle besökte Kosovos president Ali Šukrija. (Politika 26.2.1982). Därefter publicerades emellertid biskopen Pavles protest till myndigheterna i Kosovo (Pravoslavlje 15.5.1982) och biskopsförsamlingens kritik av läget i provinsen. (Pravoslavlje 15.6.1982) Nyligen återgav man också i kyrkans ämbetsblad Glansig (Politika 16.10.1982) en intressant brevväxling från 1969. Kyrkoledningen påtalar i ett budskap till president Tito att situationen i Kosovo för kyrkan och de troende är allvarlig och att man förgäves vänt sig till myndigheter på lägre nivå. (Klagomålen är nästan exakt desamma som de uppräknade om nationalistiska utfall och sabotage som dagens politiker använder sig av.) Tito svarar mycket snabbt och uttrycker sin oro, samt meddelar att han hänskjutit frågan till den serbiska regeringen. Ännu har inga reaktioner kommit på dessa för politikerna potentiellt farliga uppgifter.

⁴⁶ Hilandar, br.7,g.III

⁴⁷ Detta framgår t.ex. vid de större partimöten och andra sammanträden som hållits i år. Politika 27.1, 30.1.,6.2,14.2,15.2,6.3,13.3,20.3, 25.3,11.6,17.6.1982. Liksom av de serbiska reaktionerna på läget i Kosovo, jfr not 23.

Veli Deva, som fick rycka in som partiledare efter Bakali inte blev omvald, och inte heller fått plats i de viktigaste partiorganen. Han efterträddes av Sinan Hasani, en välkänd författare och tidigare talman i det federala parlamentet, som hörde till de albanska politiker som 1981 var mest aktiva i uppgörelsen med det dåvarande ledarskapet.⁴⁸ Hasani har emellertid en mycket svår position och kanske kan man numera lägga märke till en större förståelse för Kosovokritiken mot Beograd från hans sida.⁴⁹ I vissa avseenden har emellertid den nya ledningen i Kosovo lyckats genomföra politiska aktioner som tidigare var omöjliga. Han har efter ett och ett halvt års motstånd från de 3 500 partimedlemmarna vid universitetet i Priština beslutat sig för en hårdare linje. Från universitetets sida har man hela tiden hävdat att man inte varit den "nationalismens fästning" som påstås och man har inte velat medverka till att brännmärka eller utesluta kolleger. De flesta universitetslärare har helt enkelt vägrat att yttra sig om demonstrationerna och har i varje sådan diskussion talat om hetsjakten mot Kosovo i den serbiska pressen. Detta tvang till sist partiledningen att tillsätta en särskild undersökningskommission ledd av provinsledningen och partiorganisationen i Priština. I slutet av september kom man med en rapport där man för första gången namngav professorer som stått på "fiendens" sida eller som varit passiva. Kort därefter uteslöts också historikern och akademiledamoten Ali Hadri ur partiet och man förutsatte att han skulle lämna sin tjänst vid universitetet. Hadri har alltsedan våren 1981 varit utsatt för hård kritik och symboliserat den kulturella nationalismen i Kosovo.⁵⁰

Det är dock ännu för tidigt att säga om de nya Kosovoledarna verkligen kommer att få med sig universitetet.⁵¹ Och det är karaktäristiskt att man i den andra betydelsefulla frågan, serbernas och montenegrinernas utvandring, inte har lyckats övertyga partimedlemmarna om det riktiga i de slutsatser som formulerats av de jugoslaviska och serbiska partierna. Närhelst frågan har varit uppe till diskussion har det alltid funnits företrädare från Kosovo som hävdat att det är överdrivet att tala om flykt, att det i mycket stor utsträckning rör sig om ekonomisk migration och att hela problemet används av serbiska nationalisterna som ett sätt att återta kontrollen

⁴⁸ Om personförändringarna i samband med Kosovopartiets konferens se Politika 26.6.,27.6.1982.

⁴⁹ Hasani kritiserar t.ex. vissa tidningars sätt att behandla situationen i Kosovo, och han avvisade nyligen talet om att det i den nuvarande ledningen skulle finnas "opportunist". Politika 11.6.,17.6,20.6,9.9, 27.9.1982.

⁵⁰ Beträffande situationen på universitetet jfr Hagnusson 1981, samt Politika 19.2., 11.6.1982 och NIN 8.8. Om uppgörelsen nyligen jfr Politika 10.9,20.9,21.9,22.9,9.10.

⁵¹ Det finns redan tecken som tyder på att aktionen, pga. starkt motstånd, har misslyckats. Jfr NIN 26.9 och Ilustrovana politika 5.10.1982.

över Kosovo. Han kan också lägga märke till att det federala parlamentet i slutet av september på grund av frågans "känslighet" inte tog ställning till de åtgärder som den serbiskjugoslaviska undersökningskommissionen föreslagit.⁵²

⁵² Politika 30.9.1982. NIH 10.10.1982.

3. OENIGHET OM EKONOMI OCH POLITIK.

Händelserna i Kosovo innebar på flera sätt en ny fas i Jugoslaviens utveckling. De visade hur allvarliga de nationella motsättningarna är och att de hänger intimt samman med de grundläggande politiska och ekonomiska problemen i landet. Kosovokrisen aktualiserade därför en hel rad frågor som tidigare hade tystats ned, men som i den öppna pressdebatten efter Kosovo blev föremål för häftiga diskussioner.

Ett av de misstag som den politiska ledningen i Kosovo ansågs ha gjort sig skyldig till, var att den hade avskärmat provinsen från övriga Jugoslavien, särskilt ekonomiskt. I stället för att låta marknadsmekanismen spela sin roll, hade politikerna i Priština i stor utsträckning kontrollerat alla viktigare investeringar. Liknande förhållanden gällde över hela Jugoslavien och Kosovo blev på så sätt utgångspunkten för en diskussion om den grundläggande ekonomiska politiken. Han konstaterade att den i teorin enhetliga jugoslaviska marknaden varken var en marknad eller enhetlig. Till följd av politikerinflytandet hade man fått en alltför stor statlig kontroll över vad som i praktiken var åtta skilda ekonomier.⁵³ Ekonomerna kunde visa hur de ekonomiska förbindelserna mellan de jugoslaviska republikerna hade minskat avsevärt mellan 1970 och 1980. Man sålde och köpte mindre från varandra än tidigare och det ekonomiska utbytet inom federationen sades vara mindre än normal handel mellan europeiska stater.⁵⁴

Diskussionen kom alltså att gälla i vilken utsträckning Jugoslavien skulle tillåta "de ekonomiska lagarna" att verka och ge arbetarna (dvs. företagen) "kontroll över mervärdet". Nästan med en gång uppstod en tvist om huruvida Jugoslavien skulle betraktas som en "enhetlig" eller en "gemensam" marknad. (Distinktionen var viktig eftersom det första implicerade att landet var en federation, medan det senare innebar att republikerna betraktades som självständiga stater: en konfederation.) Diskussionen om plan och marknad berörde således inte enbart statens roll utan fick också konsekvenser för nationalitetsfrågan, eftersom ett ökat statligt inflytande förmodligen skulle innebära mindre självständighet för republikerna.

Ett exempel på detta är den allvarliga konflikten om valutasystemet som utspelades under våren 1982. Den federala regeringen hade föreslagit att de företag som genom export fick in utländsk valuta skulle deponera intäkterna på särskilda konton vilka dock skulle föras i dinarer. Regeringen skulle sedan fördela valutatillgångarna i syftet att se till att Jugoslavien verkligen betalade räntor och amorteringar till utlandet.

⁵³ jfr NIN 28.2., 4.3., 23.5, 6.6, 4.7, 15.8, 2.9, 19.9 1982

⁵⁴ NIN 4.7. 1982.

Slovenien motsatte sig bestämt farslaget, som man menade var ett angrepp på självstyrelsesystemet som sådant. Hela det slovenska ledarskiktet var enigt i frågan och man anklagade irriterat det övriga Jugoslavien för brist på sund ekonomisk politik och sade sig inte vilja bära de misslyckanden som andra var ansvariga för. Man fick stöd också från Kroatien. Partiordföranden Milka Planinc solidariserade sig offentligt med slovenerna strax innan hon skulle tillträda posten som premiärminister. Följden blev att förslaget helt enkelt ströks.⁵⁵

Ett annat problem som har att göra med den svåra valutasituationen kom nyligen upp på dagordningen. Kroatien har stora kortfristiga lån utomlands och man kräver nu hjälp från övriga republiker med återbetalningarna, eftersom man anser sig ha importerat energi och råvaror för hela landets behov. I de övriga republikerna är man emellertid skeptisk, och det finns de som menar att Kroatiens situation inte alls är prekär. Att man i själva verket har "gömt" valuta utomlands och nu försöker tjäna pengar på övriga Jugoslaviens bekostnad.⁵⁶ Överhuvudtaget förefaller det vara mycket svårt för den jugoslaviska ledningen att vidta konkreta åtgärder. Ekonomer och framträdande politiker har länge varit eniga om att något måste göras. Det återstår att se om det åtstramningspaket⁵⁷ som presenterades häromdagen verkligen kommer att bli effektivt.

Krisen i Kosovo aktualiserade mycket snart också de politiska aspekterna på frågan om federationens karaktär. Oroligheterna och den diskussion som följde gav serberna anledning att påtala de problem som var förknippade med Vojvodinas och Kosovos förhållande till republiken Serbien. X ena sidan är provinserna "självständiga subjekt" i relation till federationen och har i de olika politiska organen samma status som republikerna. X andra sidan utgör de "integrerade delar" av Serbien. Vad som hänt är att de i praktiken har fungerat som självständiga statsbildningar, vilket har komplicerat beslutsprocessen i Serbien eftersom de båda autonoma områdena i varje viktig fråga har kunnat inlägga sitt veto. De serbiska politikerna krävde nu att konstitutionen skulle "tillämpas konsekvent", dvs. Serbiens formella överhöghet skulle markeras.

Serberna hade genom utvecklingen i Kosovo tunga argument på sin sida, men det visade sig snart att inte endast Kosovo, utan också Vojvodina gjorde motstånd mot alla förslag som skulle kunna stärka det serbiska

⁵⁵ Betr. striden om valutabestämmelserna jfr Politika 1.4.4.h, 11.4,17.4, 25.4, 27.4, 3.5,7.5, 11.5, 12.5, 14.5, 19.5.1982 samt NIN 7.2., 4.3, 25.4, 6.5.1982.

⁵⁶ NIN 10.10.1982

⁵⁷ NIN 24.10.1982

inflytandet.⁵⁸

Frågan hade givetvis nära anknytning till relationerna inom federationen överhuvudtaget, varför Serbiens agerande kritiserades också från annat håll. Särskilt i Bosnien⁵⁹ varnade man för alla tendenser till "extatisk" och "unitarism" och från republiker som Slovenien och Kroatien kom kritik mot den serbiska politiken i Kosovofrågan, som uppfattades som ofruktbar och revanschistisk.⁶⁰

Alla dessa problem diskuterades vid de partikongresser som under våren föregick det jugoslaviska kommunist förbundets tolfte kongress, och det stod klart, även om man nödortförsökte skyla över motsättningarna, att det rådde stor oenighet mellan de jugoslaviska toppolitikerna.⁶¹

4. KULTURKONFLIKTER

Det är emellertid på kulturområdet som de nationella motsättningarna kommit starkast till uttryck och där diskussionerna varit mest inflammerade. Något som är helt naturligt med tanke på att det rör sig om frågeställningar med djup symbolisk innebörd. Allmänheten har sålunda kunnat läsa om hur arbetet på den jugoslaviska encyklopedin har lamslagits av olika tvister. De mest spektakulära gällde frågan om albanernas etniska ursprung samt problemet med vissa författares nationella tillhörighet.⁶²

En av anklagelsepunkterna mot det tidigare ledarskapet i Kosovo var att

⁵⁸ jfr Magnusson 1981, Politika 4.3, 1.4, 21.4, 20.7, 31.7. 18-19.8 1982. samt NIN 4.3., 27.4, och 2.5.1982.

⁵⁹ Den bosniska inställningen kom fram bl.a. i uttalanden vid olika partimöten i provinsen (Politika 20.2., 27.2., 5.3.6.3) samt vid centralkommitténs sammanträde i mars (Politika 17.3 19.3)

⁶⁰ Exempel på detta är den kroatiska utbildningsministern Stipe Suvars artikel i NIN 30.8.1981 eller en insändare i samma tidning av den slovenske partiveteranen Francen Kalopsis (NIN 15.8.1982). Kalopsis artikel väckte fö. häftiga reaktioner från läsekrets och redaktion, (jfr NIN 22.8.1982). Det finns också indirekta vittnesbörd om att alla inte delar den serbiska synen på Kosovofrågan. Den nyttillträdande premiärministern Milka Planinc fann det nödvändigt att påpeka att Kosovoproblemet var en angelägenhet för hela Jugoslavien (Politika 9.5.1982). Några dagar innan hade den serbiske medlemmen av partipresidiet, Dragögla Markovic, beklagat att pressen utanför Serbien ägnade mindre intresse åt Kosovo (Politika 3.5.) På den tolfte partikongressen kritiserade flera delegater de övriga republikernas ovilja att ta ställning i frågan. (Politika 28-29.6) Kritiken återkom också vid den serbiska socialistalliansens möte i oktober om massmedias sätt att rapportera från Kosovo (Politika 20.10.1982).

⁶¹ Referat från kongresserna återfinns i Politika 16-18.9 (Slovenien), 23-25.9 (Vojvodina), 26-28.9 (Kosovo), 28-29.9 (Montenegro), 7-9.5 (Makedonien), 19-16.5 (Kroatien), 19-21.5 (Bosnien och Hercegovina), 26-29.5 (Serbien). Kommentarer finns i NIN 25.9 (Slovenien), 2.5 (Kosovo och Vojvodina), 9.5 (Makedonien och Montenegro), 23.5 (Kroatien och Bosnien), 6.6. (Serbien).

⁶² Beträffande encyklopedidiskussionerna jfr NIN 21.2, 28.3, 23.5, 9.7, 18.7, 2.9.1982.

man hade gynnat eller underlåtit att ingripa mot en nationalistisk historieskrivning som fått stort inflytande på universitetet och i skolorna. Problemet var nu att även de som i och för sig inte solidariserade sig med demonstranterna ändå delade deras åsikter i viktiga frågor. Albanska språkmän och historiker från Kosovo anser t.ex. allmänt att albanerna är ättlingar till de forntida illyrierna, som en gång bebodde stora delar av Balkan. Deras serbiska kolleger hävdar att detta inte är fallet och knappast går att bevisa med konkreta argument och vetenskapliga metoder.

Det explosiva i påståendet är att om det vore riktigt skulle serber och andra sydslaver betraktas som "nykomlingar" och Kosovo liksom stora delar av Makedonien, inklusive Skopje, skulle i så fall tillhöra albanernas naturliga utbredningsområde. Denna tes togs till och med upp vid den serbiska partikongressen i juni av akademiledamoten Idriz Ajeti.⁶³

Det andra problemet gällde hur man skall klassificera vissa författare och den fråga som väckt störst uppseende rör Petar Petrovic Njegoš, den montenegrinske furstbiskopen och 1800-talets störste författare på sydslaviskt område. Njegoš har traditionellt betraktats som serbisk författare, både pga. sin roll i serbisk litteraturhistoria och sin identifikation med det serbiska folket. Problemet är att montenegrinerna efter andra världskriget utgör en av de statsbärande nationerna i Jugoslavien och försöker värna om en distinkt montenegrinsk identitet. Den serbiska encyklopediredaktionen var benägen att medge att man kunde betrakta Njegoš både som serbisk och montenegrinsk författare, vilket avvisades av Montenegro, som på sin höjd kunde gå med på att Njegoš var en montenegrinsk författare som hade haft inflytande också på andra sydslaviska litteraturer (kroatisk, slovensk och serbisk).

Också språkfrågan har under det gångna året aktualiserats, både i Serbien och Kroatien, men det som väckt den största uppståndelsen är vad som kallats "hotet mot det slovenska språket".

I Slovenien har man tillsatt en "språkdonstol", eller språkombudsman, vars uppgift är att vårda det slovenska litteraturspråket. Också allmänheten har kunnat vända sig till denna institution med förfrågningar eller klagomål. Under senare tid har det i Ljubljana förts en livlig diskussion om huruvida det slovenska språket skulle vara allvarligt hotat eller ej. Slovenskan är ju liksom makedonskan ett "minoritetsspråk" i Jugoslavien och löper risk att förändras genom inflytandet från serbokroatiskan som är modersmål för 75

⁶³ Politika 28.5., 30.5.1982 Han fick skarp kritik från flera talare bl.a. från litteraturprofessorn Jovan Direktiv, som publicerade sitt inlägg i form av en artikel i Politikas kulturbilaga (Politika 29.5.1982).

% av jugoslaverna. Flera språkmän har menat att man måste vidta kraftfulla åtgärder för att skydda slovenskan.

Denna diskussion skulle inte få särskilt allvarliga konsekvenser om det inte vore så att den är direkt kopplad till frågan om de jugoslaviska gästarbetarnas situation i Slovenien. I republiken finns numera ett stort antal arbetare från de södra delarna av Jugoslavien och man räknar med att ca 200 000 personer har serbokroatiska som modersmål. Utvecklingen har gått mycket snabbt och den tidigare nästan helt och hållet homogena republiken har nu en befolkning som till 10 % har en annan kultur än den slovenska. Det finns en allmän uppfattning att dessa människor inte vill lära sig slovenska, något som väcker stor irritation bland slovenerna. Man har i klagomål till språkdombstolen påtalat att busschaufförer eller tjänstemän talar serbokroatiska i sin yrkesutövning, i kontakterna med sloveners.

Det slovenska kommunistpartiet har kritiserat alltför chauvinistiska utfall, men har samtidigt understrukit att gästarbetarna, för sitt eget bästa, bör tala slovenska och det råder bland politiker och forskare allmän enighet om att dessa invandrare på en generation kommer att assimileras. Man har därför inte ansett det nödvändigt att anordna det som i Sverige kallas "hemspråksundervisning". Det finns endast en grundskola i hela Slovenien (i Ljubljana, med 450 elever) där undervisningen sker på serbokroatiska.

Den slovenska hållningen har kritiserats skarpt, särskilt i Belgrad. Den kände montenegrinske författaren Miodrag Bulatović, som själv är bosatt i Ljubljana, har kallat de slovenska lingvisterna för "arier" och pekat på hur deras attityd till arbetarna från söder kontrasterar mot engagemanget för slovenska minoriteter i Österrike och Italien eller slovenska gästarbetare i Tyskland.⁶⁴

Också i Kroatien tycks det finnas tendenser till ett återupplivande av språkproblematiken och partiet har under senare tid riktat kritik mot "lingvistiska nationalister".⁶⁵

I Serbien nedförde språkdiskussionen att politiker och språkmän föreslog upprättandet av ett råd för språkfrågor, vilket emellertid flera ledande kulturpersonligheter har motsatt sig.⁶⁶

5. RELIGIÖSA SPÄNNINGAR.

⁶⁴ Beträffande polemiken rörande det slovenska språket och slovenernas attityd till "gästarbetarna" från söder, jfr Politika 2.2., 5.2, 9.2, 10.2, 16.2,29.3,1.9,27.9, 28.9, 10.7, 17.7, 21.7, 22.7, 7.8.1982 samt Ilustrovana politika 7.2., 30.3, 6.9.1982. och NIN 7.2, 9.3,25.9, 6.6.1982.

⁶⁵ Politika 29.3.1982

⁶⁶ Politika 19.6, 29.6 samt NIN 25.9. och 20.6.1982.

1981 säg det ut som om relationerna mellan staten och de religiösa samfunden skulle försämrats allvarligt.⁶⁷ Det hela började när den kroatiska presidenten, Jakov Blažević, gav ut fjärde delen av sina memoarer, som till stor del handlade om fallet Stepinac (Blažević hade varit åklagare i rättegången mot ärkebiskopen). Detta blev upptakten till en kampanj mot katolska kyrkan i Kroatien vilken anklagades för nationalism och samröre med extremistiska kroatiska grupper i utlandet. Efter oroligheterna i Kosovo skärptes tonen och även i Bosnien blev relationerna ansträngda. Partiet anklagade såväl katoliker, ortodoxa som muslimer för religiös fanatism och började använda begreppet "klerofascism" när man talade om kyrkan. Präster ur de olika konfessionerna fängslades på oklara grunder och man beslagtogs kyrkliga tidskrifter. I början av juni uppstod dessutom i Bosnien en religiös väckelse som mycket snabbt grep omkring sig. Några barn hade skådat den Heliga Jungfrun och ryktet om uppenbarelserna lockade dagligen tusentals människor från hela Jugoslavien. Företeelsen stämplades som nationalism och ansågs medvetet ha inspirerats av kyrkans ledning.

Uppenbarligen blev konflikten till sist besvärande för den jugoslaviska partiledningen och kampanjen upphör under hösten. Det är för övrigt värt att lägga märke till, vilket redan påpekats, att läget i Serbien och Slovenien var helt annorlunda.

Bosnien har emellertid förblivit ett problem i jugoslavisk press, inte minst från serbisk horisont. De bosniska ledarna anklagas för alltför stor hårdhet och kvasistalinistiska metoder på kulturområdet. Detta har sedan kopplats samman med en förment promuslimsk hållning och resulterat i häftig polemik mellan Sarajevo och Beograd.⁶⁸

Liksom i den övriga muslimska världen har den islamiska väckelsen uppenbarligen slagit rot i Bosnien. Partiet har i olika sammanhang kritiserat tendenser till "Khomeyniism" men det tycks finnas också en sekulariserad muslimsk nationalism högt upp i partihierarkin. Sedan slutet av sextioalet utgör ju de bosniska (serbokroatisktalande) muslimerna en nation på samma nivå som kroater eller serber och man anklagas nu för att vilja skapa en muslimsk republik, ett slags symbios mellan muslimsk tradition och socialism. Åtminstone har icke muslimska intellektuella (i en del fall också muslimer) uppfattat miljön som hotfull. Allt detta har givetvis tillbakavisats, men det är ett faktum att t.ex. Saudi-Arabien på olika sätt stött de troende

⁶⁷ Om den religiösa situationen under 1981 se Magnusson (1982a).

⁶⁸ Om "panislamismen" i Bosnien jfr Danas 3.8.,17.8, 31.8.1982. NIN 8.8., 22.8.1982 samt Stankovic 1982. Om kritiken mot domar mot bl.a. ortodoxa präster, jfr NIN 9.5. jfr även den kände författaren Kåpers hårda kritik av vad han uppfattar som den obehagliga kulturatmosfären och bristande demokratin i Bosnien. Politika 20.3.1982

muslimerna (bl.a. genom finansierandet av en teologisk fakultet) och skapat band som kanske inte är helt oproblematiska från jugoslavisk synpunkt. Det är också påfallande att partiet i Bosnien under senare tid ofta använder uttrycket "lita till egen kraft" och kanske mer än andra motsatt sig det man uppfattar som etatism. Det bosniska partiet har för övrigt i avsevärt högre grad än övriga partier ökat sitt medlemsantal under tiden mellan de båda senaste kongresserna.⁶⁹

Även om religionen således spelar en stor symbolisk roll i Jugoslavien torde det emellertid i första hand vara de ekonomiska och politiska problemen som har förvärrat nationalitetsfrågan. Och nu liksom tidigare bärs de nationalistiska strömningarna upp av medelklassen och partiet självt.

Alla de olika problem vi har tagit upp aktualiserades på ett mycket konkret sätt när de första siffrorna rörande Jugoslaviens nationella sammansättning enligt förra årets folkräkning offentliggjordes.⁷⁰

De visade tydligt att den albanska befolkningen i Kosovo och Makedonien hade ökat, att serberna och montenegrinerna i Kosovo hade minskat både relativt och i absoluta tal, att Slovenien hade fått en stor icke slovensk minoritet, att muslimerna inte hade fått majoritet i Bosnien och att kroaternas och serbernas dominans hade försvagats. Framförallt visade emellertid folkräkningen att andelen jugoslaver som kategoriserat sig som "jugoslaver" (dvs. avstått från att identifiera sig med något av de jugoslaviska folken eller folkgrupperna) hade ökat drastiskt, i en omfattning som ingen hade väntat sig. Det tycks främst ha varit i de mångnationella serbokroatisktalande områdena som befolkningen valde detta alternativ: i Vojvodina, Kroatien och Bosnien (liksom i den jugoslaviska och serbiska huvudstaden Beograd). I Makedonien, Kosovo och Slovenien var däremot andelen "jugoslaver" negligerbar. Tendensen till jugoslavisk identifikation "drabbade" alltså i första hand serber, kroater och muslimer.

Befolkningssiffrorna väckte helt naturligt stort uppseende och en intensiv pressdebatt startade, inte bara om hur man skulle förklara fenomenet, utan även huruvida man skulle betrakta det som positivt eller negativt. Det fanns två huvuduppfattningar. Å ena sidan de som hävdade att det vore farligt att forcera en ny "jugoslavism" och att detta i själva verket stred mot de grundläggande principerna bakom den jugoslaviska federationen, och å andra sidan de som menade att man borde välkomna en utveckling som innebar att den nationella identiteten förlorade sin betydelse.

⁶⁹ Andelen nya medlemmar utgör i Bosnien tre fjärdedelar av totala antalet, jfr Politika 19.5.1982

⁷⁰ Beträffande folkräkningssiffrorna och den diskussion som följde, se Magnusson (1982b).

6. AVSLUTNING

Händelserna i Kosovo har alltså verkat som en katalysator och aktualiserat en hel rad politiska problem som tidigare var undanträngda.

Till det mest anmärkningsvärda här massmedias förändrade roll och den öppna diskussion som åter förs i de jugoslaviska tidningarna. Efter misstaget att till en början mörklägga situationen i Kosovo, underströk partiledningen i början av sommaren 1981 nödvändigheten av att pressen informerade medborgarna om allt som hände i landet. Det är möjligt att man trodde sig kunna styra utvecklingen, men den har följt sin egen logik. Om det är tillåtet att diskutera Kosovoproblemet ur olika aspekter och beröra sådant som vem som bär det politiska ansvaret eller vilka som har gjort sig skyldiga till oegentligheter, är det mycket svårt att förhindra att även andra problem belyses på samma sätt.

Den öppna pressdebatten innebär emellertid samtidigt att konflikter kan skärpas och att systemets legitimitet kan sättas ifråga.⁷¹ Jugoslavien upplever för närvarande en allvarlig ekonomisk kris med hög inflation, stora utlandsskulder, stigande arbetslöshet och sedan ett antal år också brist på nödvändiga vardagsvaror.⁷²

Redan detta ställer befolkningens lojalitet på hårda prov och det är lätt att misströsta i en situation där man dagligen kan läsa om oron i Kosovo samtidigt som republikerna träter inbördes och det till och med, enligt partiledaren Ribičićs senaste tal, förekommer allvarliga motsättningar också i den allra högsta partiledningen.⁷³

Dessutom har situationen obönhörligt givit upphov till en diskussion om det förflutna. Man har t.ex. krävt att de serbiska och montenegrinska politiker som råkade illa ut för tio år sedan för att de varnade för tillståndet i Kosovo, skall rehabiliteras, och man undrar hur det kan komma sig att de albanska politiker som sitter med i de högsta federala organen svävade i okunnighet om vad som pågick i provinsen.⁷⁴ Detta kastar emellertid sin skugga över

⁷¹ Partifunktionärerna är medvetna om detta och ger allt oftare uttryck för sin oro över vilka konsekvenser kritiken av privilegier och korruption kan få. jfr NIN 2.10.1982

⁷² Om det ekonomiska läget se Sturesjö (1982), Ramet (1982), Reuter (1982) samt Sir (1981).

⁷³ NIN 19.9.1982.

⁷⁴ Partiveteranen Pavle Kovacevic kom med kravet om rehabilitering vid provinspartiets konferens (Politika 27.4.1982). Det har sedan upprepats, t.ex. vid det jugoslaviska parlamentets stora Kosovodebatt i september (Politika 30.9.1982). Där krävdes också ansvar av Kosovopolitikerna i de federala organen. Frågorna har drivits särskilt av parlamentsledamoten Batrić Jovanović från Montenegro. jfr intervjun i *Ilustrovana politika*

hela den jugoslaviska partiledningen, inklusive den avlidne presidenten. Om det är så att förhållandena i Kosovo har varit svåra de senaste femton åren, vilket har hävdats, borde också Tito ha känt till detta. I stället var Mahmut Bakali, som nu enligt många borde bestraffas hårt, Titos protegé och i motsats till vad som hände i Kroatien, Slovenien, Serbien eller Makedonien, drabbades Kosovoledarna aldrig av den utrensingsprocess som sattes igång av Tito 1971.

De jugoslaviska politikerna gör allt för att framhäva självstyrelsesystemet och dess förmåga att lösa den nuvarande krisen. Samtidigt är systemet i viss mån ansvarigt för de stora problem som nu drabbar Jugoslaven, inte minst den ökande nationella spänningen. Självstyrelsen har konstruerats så att de enda legitima kanalerna för debatt och de viktigaste beslutsfunktionerna följer republik och nationsgränserna. Han har brännmärkt opposition utanför partiet som ett hot mot det demokratiska samhällssystemet och revolutionens landvinningar och i stället uppmuntrat en långtgående federalisering, också av partiet självt, vilket nu slår tillbaka med full styrka.

Det finns alldeles uppenbart krafter inom partiet som är missnöjda både med ledningens sätt att sköta ekonomin och handlägga nationalitetsproblemen och som nu kräver en hårdare politik. Samtidigt finns i den nuvarande partiledningen och regeringen politiker som vill förena beslutsamma åtgärder med utökad demokrati. Frågan är om de hinner lösa det jugoslaviska dilemmaet innan mer konservativa grupper, mot en bakgrund av nationell oro och ekonomisk kris, tar över.

12.10.1982.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Danas

Ilustrovana politika

Hilandar. List manastira Hilandara na Svetoj gori.

NIS (Nedeljne informativne novine)

Politika

Pravoslavlje

Šta se događalo na Kosovu. Mala biblioteka Politike, posebno izdanje. Beograd, Maj 1981.

Bilandžić, Dušan (1978) *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni Procesi.* Školska knjiga, Zagreb.

Logoreci, Anton (1982) Riots and trials in Kosovo. *Index on Censorship*, Vol.11, No.2.

Magnusson, Kjell (1981) Nationalitetsproblem i Jugoslavien. Krisen i Kosovo. *Bidrag till öststatsforskningen.* Vol.9, nr.2. s. 1-207

Magnusson, Kjell (1982a) Religion och nation i Jugoslavien. *Bidrag till öststatsforskningen*, Vol.10,nr 1, s.1-85.

Magnusson, Kjell (1982b) För många jugoslaver? Resultaten av den jugoslaviska folkräkningen 1981. *ÖU-Rapporter* 1:82. Öststatskunskap/Öststatsforskning, Uppsala universitet.

Ramet, Pedro (1982) Jugoslawien nach Tito zerbrechliches Gleichgewicht und Drang nach Legitimation. *Osteuropa*,32.Jahrg.,Heft4, s.292-302

Reuter. Jens (1982) Jugoslawiens Außenwirtschaft. *Südosteuropa*, 31 Jahrg.,Heft 39,s.167-184

Rusinow, Dennison (1977) *The Yugoslav Experiment 1948-1974.* Hurst and Company, London.

Shoup, Paul (1968) *Communism and the Yugoslav National Question.* Columbia University Press, New York and London.

Sirc, Ljubo (1981) La pratique et la theorie de l'autogestion yougoslave. *Revue d'etudes comparatives est ouest*, vol.XII,No 1,pp 4781

Stankovic, Slobodan (1982) Danger of Panislanisa in Yugoslavia? *BAD Background Report.*172.

Sturesjö, Örjan (1982) Jugoslavien efter Tito. *Världspolitikens dagsfrågor* 3/82. Utrikespolitiska institutet, Stockholm

Zaninovich, George M (1981) Leadership and Change in Yugoslavia. *Current History*, Vol. 80, No 965, pp 173-186